

Naar de barst in België

Over Le grand siècle de la nationalité belge, van Jean Stengers en Éliane Gubin

LODE WILS

In juni 2000 stelde wijlen Jean Stengers het eerste deel voor van zijn werk *Histoire du sentiment national en Belgique des origines à 1918*. Het beschreef *Les racines de la Belgique. Jusqu'à la Révolution de 1830*. Daarin overliep hij de verschillende vormen van nationaal bewustzijn die zijn voorgekomen op het grondgebied van het latere koninkrijk België. Hij benadrukte de overheersende rol van de staat in de vorming van nationaal bewustzijn, bij ons zoals elders in Europa. In de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden ontstond een Belgisch nationaal bewustzijn, dat op zijn beurt door de revolutie van 1830 (voorafgegaan door die van 1789) het koninkrijk België schiep. Vlaanderen en Wallonië, zo wou Stengers in zijn tweede deel aantonen, zijn bijproducten ("des sous-produits") van het onafhankelijke België.

Voor nuchtere historici is dit het intrappen van open deuren, maar het ligt voor de hand dat Vlaanderen en Wallonië zich niet als bijproducten willen aanzien, maar zichzelf eeuwenoud noemen en België heel jong; zo deden al vóór de federalisering de Vlaamse en de Waalse bewegingen. Stengers roeide tegen die stroom op. Hij had niet meer de gezondheid om zijn tweede deel te voltooiën, dat nu voorligt onder de titel *Le grand siècle de la nationalité belge. De 1830 à 1918*¹. Zes hoofdstukken heeft

hij zelf geschreven, evenals de inleiding, een epiloog over de periode na 1918, en het besluit. Éliane Gubin heeft vier hoofdstukken voor haar rekening genomen, een ander werd door beiden samen geredigeerd.

De oorsprong van Stengers' werk ligt in zijn doctoraatsverhandeling van meer dan een halve eeuw geleden. Mogelijk verklaart dat waarom hij ook nu niet inging op de uitgebreide discussie over het wezen van naties en de manier waarop ze ontstaan, discussie die sinds de jaren 1960 wereldwijd wordt gevoerd door historici en sociologen. Een natie was voor hem, zoals voor Ernest Renan al in de negentiende eeuw, een bevolking die haar door de geschiedenis gevormde eigenheid wil bewaren². In het eerste hoofdstuk beschreef hij de nationale trots die de Belgen ontleenden aan hun revolutie en hun grondwet. Ze werd aangewakkerd door de literatuur en de schilderkunst, door de economische ontwikkeling met daarin de aanleg van de eerste spoorwegen van het Europese vasteland. In 1848 en 1860 veroorzaakten buitenlandse bedreigingen een nieuwe versterking van de zelfstandigheidswil.

In hoofdstuk II beschreven Stengers en Gubin samen de consolidatie van de Bel-

¹ Bruxelles, Editions Racine, 2002, 203 p.

² ERNEST RENAN, *Qu'est-ce qu'une nation ?*, (Oeuvres complètes, Paris, 1960).

gische nationaliteit door de school en de kerk, door het politiek leven dat ook niet-stemgerechtigden omvatte, door het leger, het verkeer en de nationale arbeidsmarkt, enzovoort. Misschien heeft Gubin hier elementen ontleend aan de leer van de Amerikaanse socioloog Karl W. Deutsch. Die beschrijft de natie als een netwerk van verbindingen dat door de geschiedenis werd geschapen. Nationaliteit stamt volgens hem vooral uit een hoge mate van integratie door middel van sociale communicatie. Lidmaatschap van een volk bestaat in het vermogen om met de medeleden van een grote groep, inzake een brede waaier van onderwerpen, effectiever te communiceren dan met buitenstaanders³. In de lijn van Deutsch heeft Eugen Weber betoogd dat de landelijke bevolking van Frankrijk pas na 1870 werd opgenomen in de Franse natie⁴.

In de negentiende eeuw had het dichtbevolkte België daarentegen zeker een van de meest geavanceerde communicatienetwerken van het Europese vasteland inzake spoorwegen, telegrafie en telefonie, een vrije en onbelaste periodieke pers, vrijheid van vereniging en vergadering, door dat alles een sterke politisering van de bevolking, samen met een onstuimige industriële ontwikkeling, en naar het einde toe buurtspoorwegen tot in de dorpen.

Juist die vrijheden en die snelle ontwikkeling werkten een vroegtijdige en diep ingrijpende verzuiling in de hand, van

de pers en het verenigingsleven, van het onderwijs vanaf de universiteit tot de kindertuin. Stengers beschreef de hevigheid van de levensbeschouwelijk-politieke strijd, die echter door de Belgen niet als een gevaar voor de nationale eenheid werd ervaren vóór de jaren 1880 of zelfs 1894. Pas toen, bij de toepassing van het algemeen mannenstemrecht, ging men vrezen dat die politieke tegenstelling kon samenvallen met een communautaire tegenstelling.

Vijf hoofdstukken zijn volledig gewijd aan de taalkwestie tot 1914, twee door Stengers, de drie volgende door Gubin. Bevreemdend is dat Stengers, die zowel als Gubin heeft gewezen op de enorme betekenis van de ideologisch-politieke tegenstelling tussen klerikalen en vrijzinnigen in de negentiende eeuw, die tegenstelling nu volledig uit het oog verloor. “*Certains du côté francophone*” vonden dat het Vlaams maar best kon verdwijnen, schreef hij (p. 51-52), zonder te vermelden dat de vijf personaliteiten en bladen die hij aanhaalde, uitgesproken liberaal waren. Volgens “*les déclarations des hommes d’État responsables*” waren er geen mistoestanden op taalgebied; hij citeerde hiervoor even eenzijdig alleen de liberalen Rogier, Frère-Orban en Bara (p. 59).

Er werden klachten geuit, zo lezen we, over de benoeming van Nederlandsonkundig overheids personeel in Vlaanderen. Stengers citeerde terzake vier dagbladen en

3 KARL W. DEUTSCH, *Nationalism and Social Communication: an Enquiry into the Foundation of Nationality*, Cambridge (Mass.), 1966, 2nd ed.

4 EUGEN WEBER, *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France 1870-1914*, Stanford, 1976.

zes parlementsleden, zonder te vermelden dat ze allen katholiek of Meeting-bondgenoten van de katholieke partij waren (p. 62-63). Zelfs ging Stengers akkoord met (alweer de liberalen) Frère, Bara en Dupont, volgens wie de Vlaamse dialectsprekers niet méér te klagen hadden dan de Waalse, die ook geen Frans verstonden: *“La situation n’était pas fondamentalement différente en Wallonie”* (p. 67-68). *“Un certain nombre de citations permettent de cerner, en ce qui concerne les premiers flamingants, l’essentiel des problèmes”*: het ging om een “réveil littéraire” of “un dilettantisme de lettrés” volgens uitspraken, van 1867 tot 1886, door Louis Hymans, Emile de Laveleye en Jean Stecher, *“des contemporains pourtant peu suspects d’hostilité”*, maar waarvan weer niet vermeld werd dat het allen liberalen waren (p. 69).

Gubin daarentegen ziet heel duidelijk de partijtegenstelling inzake de Vlaamse kwestie. Rond 1873: *“Chez les libéraux, c’était presque une position ‘doctrinale’: pour eux, il n’y avait pas de ‘question flamande’”* (p. 91). *“Dès 1884, la stratégie du parti catholique fut d’emblée tournée vers les régions flamandes... Du côté flamingant, l’explosion de la question sociale le fait basculer dans le camp catholique... Cette assimilation qui ira en s’accroissant au fil des ans... Il apparaît de plus en plus clairement – et c’est fondamental – que le sort du mouvement flamand est désormais lié à celui de la démocratie chrétienne”* (p. 103-105).

De houding van de katholieke partij vanaf 1884, en die van de christendemocratie van bij haar ontstaan, zijn

niet uit de lucht komen vallen, zomin als de houding van de liberale partij vanaf 1873. Ze waren allemaal de voortzetting van een ontwikkeling die aan de gang was sinds de Belgische Revolutie van 1830. In het waardepakket van de liberalen, de erfgenamen van de Franse Revolutie, zat naast vrijheid, gelijkheid en laïcisme ook het Frans als de taal van de intellectuele ontvoogding en de vooruitgang. Van het waardepakket dat de geestelijkheid en haar aanhangers verdedigden tegen de moderniteit, maakte naast de godsdienst en de traditie ook de volkstaal deel uit, als drager van de eeuwenoude nationaal-religieuze identiteit van de Katholieke Nederlanden. De Belgische Revolutie

leidde tot een zekere vermenging van beide pakketten, een vermenging die uniek was in het katholieke deel van Europa. De kerk werd in België liberaal-katholiek, ze aanvaardde tot op zekere hoogte de beginselen van vrijheid, gelijkheid en laïcisme, en ook de superioriteit van het Frans als cultuurtaal. Het liberalisme van zijn kant was bereid om aan de godsdienst en aan de volkstaal, als elementen van de nationale traditie, een plaats toe te kennen in het openbaar leven⁵. Toch bleef er een opvallend verschil terzake tussen de katholieke en de vrijzinnige zuil, al vanaf de jaren 1830. Dat verschil groeide mettertijd en vormde vanaf de jaren 1870 de scherpe tegenstelling die Gubin genoteerd heeft. In feite hebben de twee ideologieën en hun respectieve partijen zich elk geleidelijk aan meester gemaakt van een taalgroep, en de taalgroepen zich meester gemaakt van een ideologie en de daarbij horende partij of partijen. Het hoogtepunt van die identificatie tussen taalgroep en ideologie lag tussen 1884 en 1958.

Hoe is het te verklaren dat Stengers dat niet gemerkt heeft? Dateerden zijn documentatie en zijn visie nog uit de tijd van zijn doctoraatsverhandeling?⁶ De uitgebreide wetenschappelijke literatuur over de

Vlaamse beweging, waarin de hele evolutie wordt aangetoond, is van jongere datum⁷.

Gubin schetste raak de ontwikkeling rond de eeuwwende. De Belgische Werkliedenpartij stond onverschillig tegenover de communautaire tegenstelling. Die verscherpte toch, door de invoering van het algemeen mannenstemrecht, door de belangenverdediging van de beampten, door de Vlaamsgezindheid van de christelijke arbeidersbeweging (ik zou hier eerder schrijven: van de christelijke sociale bewegingen). Het bewustzijn van een verongelijkte Vlaamse subnatie binnen België verspreidde zich: "*La langue se charge d'un contenu quasi mystique*" (p. 127). Dat moest leiden tot "*La désaffection latente qui s'observe chez certains flamingants*" tegenover de Belgische natie (p. 119). Er ontstond een Waalse beweging die zich verzette tegen de Vlaamse eisen. Ze werd gestimuleerd door de Gelijkheidswet van 1898 en door de mislukking, bij de verkiezingen van 1912, van het linkse kartel tegen de Vlaams-katholieke parlementaire meerderheid die al 28 jaar duurde.

Hoewel Stengers nog het hoofdstuk schreef over "*L'entrée en guerre et le sommet du sentiment national*", is het Gubin

5 Het is een taai kwakkel, die ook door Stengers herhaald werd (p. 49), dat "*la seule langue officielle en Belgique tout au long du 19e siècle, jusqu'en 1898, demeurera le français*". De grondwet waarborgde het vrij gebruik van de landstalen, dus de terugkeer naar de eeuwenoude traditie van voor de Franse Revolutie. Het centraal bestuur was intern Franstalig en naar buiten tweetalig. De provincie- en gemeentebesturen, rechters en notarissen kregen en gebruikten de vrijheid. Vanaf 1873 kwamen er ook wetten die het officieel gebruik van het Nederlands oplegden.

6 "Hoe bewerkt men een manuscript dat een halve eeuw geleden totstandkwam", vroeg Els Witte zich af in "Op zoek naar het natiegevoel in België. Enkele kanttekeningen bij *Les racines de la Belgique* van Jean Stengers", in *Wetenschappelijke Tijdingen*, LX, 2001, p. 176-187.

7 Een overzicht daarvan in LODE WILS, "De stand van het onderzoek naar de Vlaamse beweging", in *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 79, 2001, p. 1283-1299.

die in het slothoofdstuk de jaren 1915 tot 1918 behandelt. Op één, niet onbelangrijk punt over het ontstaan van het activisme na ⁸, kan ik mij terugvinden in wat Gubin hier schrijft. Ze heeft duidelijk getracht het lot van de Vlaamse IJzersoldaten te begrijpen en correct weer te geven. Ze heeft ook zicht op de ontwikkelingen op termijn. De schok van de oorlog radicaliseerde de bestaande tendenzen, “*exacerbant ce qui était courant de fond dans la société – le patriotisme belge et le nationalisme flamand – balayant ce qui n’était encore qu’un début d’orage, le mouvement wallon*” (p. 119). En verder: “*On peut se demander, pour conclure, si le rôle fondamental de l’activisme et du frontisme n’a pas été en grande partie de fournir au mouvement flamand les mythes fondateurs d’un martyrologe sur lequel se construira l’identité nationale flamande*” (p. 188). Ook Stengers gaf in zijn besluit een rake beoordeling van de huidige toestand. Er is nog altijd een Belgische natie “*qui est certes déclinante mais qui garde de beaux restes*”. Daarbinnen bestaat er een stevige Vlaamse natie, “ons

volk”; daarentegen bestaat er “*au Sud une nation francophone tout au plus en devenir*” (p. 201).

Al bevat dit boek tal van waardevolle elementen, toch houd ik na lezing ervan een gevoel van onbehagen over: is het dan onmogelijk, ook voor goed geïnformeerde mensen van goede wil (ik reken mijzelf daarbij, zowel als Stengers en Gubin), om als Nederlands- en Franstaligen elkaar te verstaan en tot een zekere overeenstemming te komen, althans voor wat het verleden betreft?

Al in 1834 voerde *Le Courrier belge* een offensief tegen de Nederlandse taal zowel als tegen de geestelijkheid, en Stengers citeerde een absurd stuk uit die aanvallen – “die achterlijke Vlaamssprekenden weten nauwelijks dat ze Belg zijn” – als de vaststelling van een toestand, “*ce constat*” (p. 21-22) ⁹. Over de protesten tegen de taaltoestanden schreef hij dat “*Ces litanies se poursuivront sans désespérer dans les journaux flamingants, dans des*

8 “*L’activisme fut présenté comme le résultat des sollicitations allemandes et de manœuvres étrangères : c’est la thèse reprise par l’historien Lode Wils (Flamenpolitik en aktivisme, Leuven, 1974). Actuellement, cette version est contestée. (Sur le débat à ce propos : voir LAMMERT BUNING dans RBPB, 1975, n° 3, p. 962-971.)*” (p. 173.). Er zijn na de Grootnederlandse geschriften van L. Buning vele en veel belangrijker werken over het activisme verschenen, waarvan de meeste niet voorkomen in de verwijzingen van Gubin; ik heb ze opgesomd in “De stand van het onderzoek naar de Vlaamse beweging”, *op.cit.*, p. 1296 (44). Het laatste daar vermelde is mijn eigen boek *Frans van Cauwelaert en de barst in België (1910-1919), een synthese* uit 2000. Intussen verscheen alweer van Antoon Vrints, *Bezette stad. Vlaams-nationalistische collaboratie in Antwerpen tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Algemeen Rijksarchief, Studies over de Eerste Wereldoorlog 5, Brussel 2002. Daar lees ik, p. 86: “Voor het ontstaan van het Antwerps activisme lijkt het er sterk op dat Lode Wils’ stelling bijgetreden moet worden: het initiatief lijkt uit te gaan van de *Flamenpolitik* die zich te Antwerpen al vrij snel na de bezetting manifesteerde. Wel moet in overweging genomen worden dat ook de Gentse Jong-Vlaamse demarches een, zij het beperkte, rol hebben gespeeld. Ook Lode Wils’ stelling dat een aantal Nederlandse Groot-Nederlanders een belangrijke rol gespeeld hebben in de ontwikkeling van het activisme lijkt, voor wat Antwerpen betreft, gegrond”.

9 De perscitataten in dit boek komen meestal uit de *Bibliographie van den Vlaamschen Taalstrijd* van Th. Coopman & Jan Broeckaert, in dit geval het heel uitvoerige nr. 284 uit deel I, Gent, 1904.

meetings flamingants, dans la bouche de parlementaires comme De Laet et Coremans... La Chambre comptera en son sein un spécialiste de la récrimination en la personne d'Edward Coremans... Cette vision d'une Flandre longtemps opprimée va perdurer, et elle dure toujours à l'heure actuelle". De grieven, voorgebracht in "des cris de colère professionnels", waren een gevolg van "la méconnaissance du français" die de kleine burgerij hinderde in haar zucht naar sociale opgang, van "leur connaissance insuffisante du français" (p. 63-65). En ik die dacht dat het ging om wantoestanden ten gevolge van het onbegrip en/of de onwil van vele voor-aanstaanden, vooral liberale. Maar neen, Stengers legde het uit: "Parmi les points de ce pétitionnement [dat van 1840], relevons ceux qui étaient particulièrement de nature à heurter les francophones: 'que le flamand soit mis sur un pied d'égalité avec le français à l'Université de Gand et dans les autres établissements de l'Etat'" (p. 73) ¹⁰.

Gubin schrijft minder negatief over de Vlaamse beweging, maar ook bij de lezing van haar hoofdstukken valt het mij op hoe verschillend Frans- en Nederlandstaligen aankijken tegen dezelfde feiten. De wet Franck-Segers, van 1910, over het taalregime in het middelbaar onderwijs in Vlaanderen, krijgt in de kop "la contrainte" mee, en noemt ze een aankondiging van een "droit du sol... Il faut obliger à parler flamand en Flandre, sous peine d'entendre parler français" (p. 114-117).

De politieke Waalse beweging ontstond vanaf 1884 als een georganiseerd liberaal verzet tegen het officieel gebruik van het Nederlands in Vlaanderen en in Brussel. De eerste wallingantische verenigingen werden gesticht in Antwerpen, het Brussels en Gent, pas later zou de beweging overslaan naar Wallonië. Nog in 1905 wilde Julien Delaite, die toen het grote Waals Congres in Luik organiseerde, op de agenda ervan plaatsen: de afschaffing van de bestaande taalwetgeving. Hij liet zich overtuigen dat dit ontactisch was, maar wel moest elke toekomstige erkenning van de volkstaal in Vlaanderen belet worden ¹¹. In mijn ogen zijn dit kapitale feiten voor wie de lange weg van de naties in de Lage Landen onderzoekt, maar Gubin vermeldt ze niet.

"Cette première flambée creuse cependant en Wallonie le sillon d'une rancœur anti-flamande, dont on trouve des traces ça et là, sans qu'elles n'entament pour autant le sentiment belge", schrijft Gubin (p. 134). Aan de meerderheid van de Belgen het recht ontzeggen om het gebruik van hun taal te waarborgen, in hun eigen streek, in het onderwijs, het bestuur, het gerecht en het leger, houdt dat geen aantasting in van het Belgisch bewustzijn? Mij lijkt dat een volledige onderschikking van het Belgische aan het Waalse bewustzijn. Wanneer in 1912 de Waalse socialistische politici zich bij hun liberale collega's voegden om dat programma te verdedigen, heb ik dat betiteld als "de barst in België". Maar Gubin

¹⁰ "Bij de Universiteit van Gent en bij de andere rijksscholen in de Vlaamse gewesten"; *Bibliographie van den Vlaamschen Taalstrijd*, nr. 480.

¹¹ LODE WILS, *Histoire des nations belges*, Ottignies (Gerpinnes), 1996, p. 204-215.

schrijft dat de Waalse beweging, zoals de Vlaamse beweging bij haar begin, wilde “*conforter l’État belge en assurant un équilibre harmonieux entre les deux ‘communités’*” (p. 140-141). De uitsluiting van het Nederlands als harmonisch evenwicht? Gubins verklaring is wel correct : de taalwetten werden bij de vrijzinnigen in Wallonië aangevoeld als “*autant de victoires cléricales*” (p. 135).

De Frontbeweging dan. “*Ce n’était pas une réaction spontanément sortie de la masse des soldats flamands mais bien l’initiative réfléchie et organisée d’un petit cénacle d’intellectuels*” (p. 181). Heel juist, maar zou Gubin dat ook schrijven over het socialisme, over het feminisme, de arbeidersbeweging, enzovoort ? Over de Waalse beweging schreef ze het niet. Waarachtig haalde ze ter verklaring van de Frontbeweging, in de lijn van Stengers, nog eens de scheiding aan tussen “*un haut commandement francophone*” en “*des masses populaires dialectales*”.

Frans van Cauwelaert protesteerde bij koning Albert I tegen het misprijzen van de legeroverheden voor de Vlamingen en tegen “*l’ostracisme dont ils sont l’objet chaque fois qu’il y a une bonne place à conférer*”, zoals Albert het in zijn dagboek

noteerde op 25 september 1916. Gubin meent dat dit ging over “*la question d’honneur*” (p. 183). Ja, maar het ging vooral over leven en dood, over heelhuids of verminkt uit de oorlog komen. Tweemaal lees ik dat “*le mythe des 80 % de soldats flamands au front*” weerlegd is (p. 184 en 189). Maar de auteur deelt haar lezers niet mee welke gegevens ervoor in de plaats zijn gekomen. Aan de IJzer en in het bevrijdingsoffensief vormden de Vlamingen 67,2 % van de gesneuvelden, want de veilige plaatsen waren voor Franstaligen. En ook op de onveilige plaatsen waren de Vlamingen zwaar achteruitgesteld bij de benoeming van onderofficieren, ja zelfs van korporaals, om van de officieren te zwijgen ¹².

Stengers heeft in dit werk terecht benadrukt dat de Belgische natie gegroeid is uit de Bourgondische statenbond sinds 1430. Zijn boek bevat ook een verklaring voor het verdwijnen van die natie : het onvermogen tussen Frans- en Nederlandstaligen om elkaar te begrijpen. De effectieve communicatie, die volgens Deutsch de essentie uitmaakt van een natie, ontbreekt. Tengevolge daarvan verdwijnt ook hetgeen Renan de essentie van de natie noemde : de wil om de door de geschiedenis gevormde eenheid te bewaren.

12 Bij de infanterie steeg het Vlaamse aandeel in de gesneuvelden van 61 % in 1914 naar 68 % in 1915, 71 % in 1917 en 70 % in 1918. HANS KEYMEULEN & LUC DE VOS, “Een definitieve afrekening met de 80 % mythe ? Het Belgisch leger (1914-1918) en de sociale en numerieke taalverhoudingen onder de gesneuvelden van lagere rang”, in *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis*, 27, 1988, p. 589-612 en 28, 1989, p. 1-37 en 81-104. L. COENEN & L. DE VOS, “De taalagitatie in het Belgische leger tijdens de Eerste Wereldoorlog”, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, XLVII, 1988, p. 142-145.